

կարգին ազդեցություն մը կրած է և արդիւնք է:

Ամէն տեսութիւն որ մեր գոյութեան բացատրութիւնը գերազոյն էութեան մէջ կը գտնէ, գծուարութեան մը առջեւ կը դնէ ինքզինքը. թէ ինչպէս պատահական գոյացութիւնը յառաջ կուգայ անհրաժեշտ գոյութենէն. ինչպէս սահմանաւորը յառաջ կուգայ անսահմանէն. ինչպէս անկատարը ամենակատարեալէն կը յառաջագայի: Տիեզերքը փոփոխութեամբ զրոյնում է: Համաստեղածութիւնը վերջի վերջոյ կը ստիպուի ընդունիլ թէ փոփոխութիւնները որոնք մեր աշխարհը կը յատկանշեն, տեղի կ'ունենան նոյնինքն անհրաժեշտ գոյացութեան մէջ: Թէ ինչ որ փոփոխական է և հետեւաբար պատահական, կարեւոր տարր մըն է անհրաժեշտ էութեան մէջ: Ինչպէս կ'երևի, այս պարագան բացայայտ հակասում մըն է:

Մեր բանականութիւնը առանց ընդվզողութիւնի չի կրնար կողմնակից ըլլալ համաստեղածեան տեսութեան որ այս հարցը լուծել կ'աշխատի: Աստուած անսահման և կատարեալ ըլլալով, գոյութիւն կուտայ իրմէ տարբեր ուրիշ էակներու որոնք այնքան ատեն որ իրենց գոյութեան պատճառը չեն, սահմանուած են պատահական և հետեւաբար անհաստատ ըլլալու:

Արդի մարդը կ'ընդունի թէ Աստուած աշխարհի մէջ է և կը գործէ կազմաւորապէս (organiquement): Այս հաւատաւով սխալ մէկ փոփոխակն է այն հաւատալիքին թէ Աստուած ամէն տեղ է: Երկու ձևով Աստուած բնականոր կրնայ ըլլալ աշխարհի մէջ:

Ա) Գոյապէս (substantiellement), այսինքն Աստուածային գոյութիւնը կրնայ մէկ ըլլալ տիեզերքին հետ այն ձևով որ sodium-ը ու chlorine-ը քիմիական աղին բաղադրիչներն են:

Բ) Աստուած կրնայ բնականոր ըլլալ տիեզերքին մէջ պատճառականապէս, տեղածագործութեան արարքին շնորհիւ, որուն միջոցաւ Ան տիեզերքը գոյութեան բերաւ, ու յաւիտենապէս կը շարունակէ մնալ միշտ ներկայ պատճառը բոլոր տիեզերական գոյութեան և գործունէութեան: Այս երկրորդ տեսակէտը ճշմարիտն է: Աստուած աւելի է քան պատճառ մը որմով գոյութեան կոչուած է տիեզերքը: Երբ որ արա-

ԳՐԱԽՕՍԵԿԱՆ

ՀԻՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՆՐԱՆԿԱՐԶՈՒԹԻՒՆ

Երեւան, 1952

Մեծածաւալ հատոր մը, չքեղ և դուռնաւոր տպագրութեամբ, լոյս ընծայուած Հայկական ՍՍՌ Պետական Հրատարակչութեան կողմէ. 3000 օրինակ, գին 200 ռուբլի:

Այս պատուական երկին աշխատաւորները եղած են արուեստի վաստակաւոր գործիչ Լ. Ա. Գուրնովոյ, որ կատարած է մանրանկարներու ընտրութիւնը, և գրած է «Հին Հայաստանի Գրքային Գեղանկարչութիւնը» ներածական ակնարկը և նկարներու բացատրութիւնները: Պատմական գիտութիւններու թեկնածու Բ. Ն. Առաքելեան և արուեստի վաստակաւոր գործիչ Ռ. Գ. Դրամբեան խմբագրած են դայն և գրած Առաջաբանը: Հայկական Ս. Ս. Ռ. Ժողովրդական նկարիչ Մ. Ս. Սարեան կա-

րածներ գոյութեան կուգան, անոնք օժտուած չեն ըլլալ գոյութեան այնպիսի ձևով մը որ կարենան տեսլ անկախ Աստուածային պատճառականութենէն: Աստուած կը պահէ զանոնք գոյութեան մէջ շարունակաբար: Աստուածային պաշտպանութենէն և նախախնամութենէն դուրս ոեւէ արարած անհրաժեշտաբար կ'իյնայ ետ՝ ունչութեան մէջ: Ամէն ինչ որ ստեղծուած է, իր գոյութեան շարունակութեան համար Աստուծմէ կախեալ է:

Ուղղափառօրէն կը հաւատանք թէ Աստուած ամենուրեք ներկայ և ամէն բանի մէջ է. ոչ թէ իրերու մէջ գոյութիւն ունի իբրեւ անոնց էութեան մէկ մասը, ոչ ալ պատահաբար, այլ՝ այնպէս ինչպէս գործիչ մը ներկայ է գործի մը վրայ որուն համար կ'աշխատի: Գործիչ մը կը միանայ գործին հետ որուն վրայ կ'աշխատի. ուստի Արարիչն ու արարածը պէտք է միացած ըլլան...

HUBERT S. B.

տարած է գեղարուեստական խմբադրութիւնը, և նկարիչ Կ. Թ. Տիրատուրեան՝ ձեռնորումը: Սոյն հատորը հրատարակուած է ըստ Հայկական ՍՍՍՍ պետական պատկերասրահի նիւթերուն:

Առաջաբանը կը գրաւէ երկու էջ, ուր կը խօսուի հայ ժողովուրդի մշակութային ժառանգութեան մէջ առաջին տեղերէն մէկը գրաւող գրքային գեղանկարչութեան մասին: Ձեռք մը տեղ, ոչ ճարտարապետական յուշարձանների առատ ու բարձրարուեստ գեղորատիւ քանդակների մէջ, ոչ կիրառական արուեստների որակէ ալ ձիւղում ժողովրդի ամենահարուստ երեւակայութիւնն ու հնարամտութիւնը զարգարուեստի նրա սուր զգացողութիւնն ու նուրբ ճաշակը իրենց կիրառութիւնը չեն գտել այնպէս առատ ու ճոխ, ինչպէս հայկական զրչագրի մատենաների էջերում», կը յայտարարեն Առաջաբանի խմբագիրները իրաւամբ:

Հին Հայաստանի Գրքային Գեղանկարչութիւնը ներածական ակնարկը կը գրաւէ ութ էջեր, իսկ անոր յաջորդող վեց էջերով տրուած են նկարներու բացատրութիւնները: Լ. Ա. Դուրնովոյի այս երկու գրութիւնները, Առաջաբանին իսկ բառերով, «ասես հանրագումարն են հանդիսանում այն աշխատանքի որ հեղինակը մի շարք տարիների ընթացքում կատարում է հայկական մանրանկարների և զարդանկարների ուսումնասիրութեան ուղղութեամբ: Ակնարկում համառոտակի բնութագրուած են հայկական մանրանկարչութիւնն ու զարդարուեստը և նրա առանձնայատկութիւնները, նշուած են նրա մի քանի հիմնական գեղարուեստական ուղղութիւններն ու զարգացումը, քննարկուած են գեղարուեստական ձեռագրերի առաւել աչքի ընկնող օրինակները»:

Լ. Ա. Դուրնովոն իր արժէքաւոր ակնարկը կը վերջացնէ սա արդար տողերով. «Այդ իրենց գործին նուիրուած ու աշխատասէր նկարիչ-ձաղկողները հետագայ սերունդներին թողել են մի խոշոր ժառանգութիւն: Հայ ժողովուրդը զարմանալի սիրով ու խնամքով է պահել բազում հարկաւանակների ընթացքում իր ստեղծագործական տաղանդով կերտուած կուլտուրայի ու արուեստի յուշարձանները՝ ձեռա-

գրերը և այդ նշանաւոր ժառանգութիւնը հասցրել է մինչև մեր օրերը»:

Առաջաբանի, ներածական Ակնարկի և նկարներու բացատրութեան սուսերէն թարգմանութիւնները կը գրաւեն տասնուեւոթ էջեր:

Ապա կու գան դուռնաւոր մանրանկարներ և զարդանկարներ 60 էջերու վրայ, հանուած ժ-ժէ զարբերու հայկական ձեռագիրներէ: Առաջաբանէն կը տեղեկանանք որ «Լ. Ա. Դուրնովոյի գեղավարութեամբ մի խումար աշխատակիցներ, սկսած 1936 թ., պատճենահանում են կատարում հայկական մանրանկարների ձեռագրերից: Հանուած պատճենների մի մասը վերաբառւած է ներկայ հրատարակութեան մէջ»:

Պատճենահանման աշխատանքին մասնակցած են 15 հոգի, որոնց մէջ յաջողագոյններն են, մեր կարծիքով, Լ. Ա. Դուրնովոյ՝ 9 նկար, Ե. Գ. Խաչատրեան 11, Ա. Ա. Ղարիբջանեան 2, Գ. Ն. Սանադեան 7: Մենք առիթը ունեցանք տեսնելու Հայկական Ս. Հանրապետութեան պետական պատկերասրահին մէջ շարք մը պատճեններ և անոնց սկզբնատիպերը, և չվարանցանք հաստատելու որ ապակեփեղկերու մէջ ցուցադրութեան դրուած պատճենները յարեման էին իսկական մանրանկարներուն:

Այս հատորին պատրաստութեան համար օգտագործուած են 28 ձեռագրեր, որոնցմէ 23ը Աւետարան, իսկ միւս հինգը՝ Ծառնտիր, Ծառոց, Մեկն. Սաղմոսաց, Ծարական, և Պատմութիւն Աղեքսանդրի: Սոյն 28 ձեռագրերը եօթը զարբերու վրայ կը բաշխուին այսպէս.

Ժ Գրք	1	Ձեռ.	3 նկար
ԺԱ »	2	»	7 »
ԺԲ »	2	»	4 »
ԺԳ »	9	»	25 »
ԺԴ »	8	»	12 »
ԺԵ »	4	»	6 »
ԺԶ »	2	»	3 »

Այս ցուցակին մէջ նկատելի են յատկապէս երկու հանգամանքներ. մին՝ ԺԴ զարու ձոխութիւնը, և միւսը ԺԶ զարու չքաւորութիւնը: Արդարեւ ԺԴ զարը կարելի է կոչել հայ մանրանկարչութեան ոսկեղարձ գլխաւորաբար կիրկիրոյ մէջ:

Նկատել ունենալով մանրանկարներով և

դարգանկարներով շքեղացած հայերէն ձեռագիրներու բազմութիւնը, անշուշտ չեն չին տակոս մըն է քաանութիւնը. և ներկայ հատորը փոքրիկ զազափար մը միայն կու տայ Պետական Մատենադարանի մէջ համահաւաքուած մեր ազգային հարուստ ժառանգութեան մասին: Ասոր նման քանի մը տասնեակ հատորներ անհրաժեշտ են հայ մանրանկարչութեան իսկական տարողութեան մասին ճշգրիտ զազափար մը կազմելու համար: Այսուհանդերձ ունի հատորը իր ճոխութեամբ կը գերազանցէ ցարդ աստ և անդ հրատարակուած հայ մանրանկարչութեան գունաւոր վերաբաղումները:

* * *

Հայ մանրանկարչութեան պատմութեան մէջ ընդհանուր կերպով ընդունուած է այժմ որ Թորոս Ռաւսլին բարձրագոյն տաղանդով օժտուած և բազմադիւն արուեստագէտ մըն է. ուստի արժան կը համարինք առանձին գրադիլ այս հատորին մէջ իրեն պատկանող կամ վերագրուող նկարներով, որոնք մօտաւորապէս մէկ չորրորդը կը կազմեն ամբողջին և կը գրաւեն 26-39 թիւերը:

Թ. 26 նկարը առնուած է թ. 3033 Աւետարանէն, որ կը կրէ 1251 թուականը և նկարազարդուած է Հռոմկլայի մէջ, ըստ Լ. Ա. Դուրնովոյի՝ Վարդանի ձեռքով: Այս նկարը առաջին ակնարկով կը յիշեցնէ Ռօսլինը, որ իր միւս յայտնի Աւետարաններուն մէջ ունի նման էջեր և ստանաւոր մաղթանքներ (Հմտ. Սիւրմէեան, Յուցակ Զեռ. Հատոր, էջ 138. Պողարեան, Յուցակ Զեռ. Երուսաղէմի, Դ. Հատոր, էջ 15. Ընդ մամուլ): Այս օրինակին մէջ կը յիշուի Վարդան իրրեւ «պճնող քանի», մինչդեռ միւսներուն մէջ կը տեսնուի կոտանդին՝ որ ձեռագրի պատուիրատուն, և նկարազարդման ծախքերը հոգացողն է. այստեղ ալ արդեօք Վարդանը զրքին մեկնեալը չէ՞ պարզապէս: Եթէ միայն այս յիշատակութիւնէն հետեւցուելով նկարիչը համարուած է Վարդան, ըստ մեզի կը մնայ յոյժ կեղակարծ: Տպուած պատճէնը յիշուի չի ներկայանար այնպիսի նրբութեամբ, ինչ որ յատկանիչն է Ռօսլինի վրձինին, բայց նրբութեան այդ պա-

կասը չափով մը կրնայ բացատրուիլ նաեւ անով որ այս ձեռագրին թուականը հինգ տարեով կը կանխէ իր տնունով ծանօթ հնագոյն Աւետարանը, որ կը կրէ 1256 թուականը: Հետեւաբար մենք աւելի հակամէտ ենք թ. 26 նկարը Ռօսլինի գործ համարելու:

Թ. 27, 28, 29 նկարները առնուած են թ. 7644 ձեռագրէն, որ Աւետարան մըն է Կիւիկիոյ մէջ նկարազարդուած Սմբատ Գունդըստապլի պատուէրով: Այս նկարները հաւանաբար կը պատկանին Թ. Ռօսլինի ժամանակակից և մեծ տաղանդ ուրիշ արուեստագէտի մը, որուն անունը կը մնայ անյայտ: Մեր կարծիքով ճիշդ չէ վերագրել այս նկարները Թ. Ռօսլինին, մէկէ աւելի պատճառներով: Հաւանաբար նոյն այս արուեստագէտին կը պատկանի Վասակ Արքայի զօր թանկագին Աւետարանը, որ մաս կը կազմէ Ս. Յակոբեանց հաւաքման, և որուն նկարչին վերաբերմամբ Մեհրոպեպո. Տէր Մովսէսեան գրած է. «Մեկ համար դեռ ևս անծանօթ հայ մանրանկարչական արուեստի ամենափայլուն ներկայացուցիչն է» (Ազգագրական Հանդէս, 1910 թ. 2, էջ 31):

Թ. 30-31 նկարները առնուած են թ. 9422 Աւետարանէն, որ նկարազարդուած է Կիւիկիոյ մէջ: Այս ալ վերագրուած է Թ. Ռօսլինին: Այս նկարչին երանգապնակը կը տարբերի նախորդիւնէն. սա աւելի նմանութիւններ ունի Ռօսլինի ճաշակին և ոճին հետ: Լ. Ա. Դուրնովոն այս նկարներու բացատրութեան առթիւ ի միջի աչոյց սա բնորոշիչ տողերը կը գրէ Ռօսլինի մասին. «Թորոս Ռօսլինը նկարազարդել է մի քանի գիրք՝ յանուանէ ստորագրուած, և մի քանիսն էլ անստորագիր են, բայց անշուշտ պատկանում են նրա վրձինին: Բացառիկ տաղանդի տէր, լայն և բազմակողմանիօրէն կրթուած, հաւանաբար շատ ճանապարհորդած, խոհուն և աշխատօրէն տողորուած, զեղեցկութեան ու զեղարուեստական տակաւին նուրբ զգացում ունեցող այդ նկարիչը աչքի է ընկել նոյնպէս օրնամենալ մոտիւնների և նրանց յօրինուած քնքրի անըստապատեղծագործական երեւակայութեամբ ու հնարամտութեամբ, և փայլուն կերպով տիրապետելով տեխնիկային, աշխատել է շատ հիւսիկ և զեղարուեստօրէն»:

Թ. 32 առնուած է թ. 197 Աւետարանէն, գրուած 1287ին, և կը վերագրուի Թ. Ռօսլինին: Արդարեւ այս նկարը որոշակի կը ցուցնէ Ռօսլինի արուեստը: Լ. Ա. Դուրնովոյի բացատրութեան մէջ կը հանդիպինք հետեւեալ քննարկող տողերուն. Թ. Ռօսլինը, մարդային գէմքերը պատկերելու ժամանակ, գամենեւին չի գեղեցկացնում, չի իղէալականացնում և, նկարելով Քրիստոսին և միւս որբերին, տալիս է նրանց գէմքերին սովորական, ոճաւ, ամէն օր իրեն շրջապատող մարդկանց գէմքերի արտայայտութիւնները:

Թ. 33-39 նկարները առնուած են թ. 979 ձեռագրէն որ Հեթում Բ. թագաւորին համար պատրաստուած ծառց գիրքն է: Նկարազարդումը կը վերագրուի Թ. Ռօսլինին: Թուականն է 1288: Այս պատուական ձեռագրին նկարազարդումը Թ. Ռօսլինին վերագրելու զօրաւոր հիմեր կը պակսին մեր կարծիքով, և այս մասին կը մնանք վերապահ: Համեմատել այս առթիւ ինչ որ ըսինք քիչ մը վերը թ. 27-29 նկարներու նկատմամբ: Այս ձեռագրի նկարազարդման մէկէ աւելի վարպետներ կրնան աշխատած ըլլալ: Այսուհանդերձ օգտակար կը սեպենք արտադրել հետեւեալ ուշագրաւ տողերն ալ Լ. Ա. Դուրնովոյի գրչէն.

«1288 թուականի ձեռագիրը թէև Թորոս Ռօսլինի ստորագրութիւնը չի կրում, բայց բոլոր տուեալներով պատկանում է այդ հուշակաւոր վարպետի վրձինին: Զեռագրի բազմաթիւ մանրանկարներին և զարդանկարներին մէջ երեւան է գալիս նկարչի բացառիկ տաղանդը և կուլտուրան: Նրա բազմակողմանի ստեղծագործութեան համար քննարկ է մի նոր վերաբերմունք գէպի մարդն իր բոլոր գրեւորութիւններով հանդերձ, գէպի շրջապատող իրականութիւնը, գէպի մարդուն ներքին կեանքը և գէպի, թէկուզ պայմանական ձեւերի մէջ, քաղաքական և հասարակական կեանքի բազմաթիւ երեւոյթների ներքին բովանդակութեան բացայայտումը: Աւենալով գեղարուեստական գիտելիքների և նրբազգացութեան, կերպարների ու պատկերացումների և տեխնիկական կատարեալ ունակութիւնների հարուստ պաշար, նա շուրջընդէր սեւորում է ինք իրեն՝ երբեք չկրկնուելով ոչ մի յօրինուածքում, ոչ մի ժեստում

կամ գէմքի արտայայտութեան մէջ, ոչ մի օրնամենտալ մոտիվում: Լինելով դաւակիր դարի, որն ամենուրեք վերականգնում էր աշխարհայեցողութիւնը, զազափարայսոսութիւնը, պետութիւնը, կուլտուրան, հասարակական և մասնաւոր կեանքը, նա ընթանում է այդ շարժման աւանգարդում և, որպէս խոշոր նկարիչ, առաջինը ինքն է առաջ քաշում և մասամբ լուծում այն պրոբլեմները, որոնք հետագայում վերածնութիւնն է մշակել: Ծարժուկների իսկական և ոչ պայմանական կենսականութիւնը, յուզականութիւնը, անատոմիան, գծային և օդային հեռանկարները, պատմականութիւնը — բոլոր այս հարցերը շօշափուած են նրա կողմից: Մի քանի, յատկապէս մարդկային անձնաւորութեանը վերաբերող հարցերի լուծման մէջ նա վստահօրէն առաջ է գնացել ճիշտ ուղիով:

* * *

Աւնելով այս հատորը իր ամբողջութեան մէջ, պէտք է ըսենք որ շատ արժեքաւոր յաւելում մըն է հայկական մանրանկարչութեան վերաբերող հրատարակութեանց և ուսումնասիրութեանց շարքին վրայ: Ծանկալի է որ նման հրատարակութիւնների շարունակուն Հայկական Ս Ս Պետական Հրատարակչութեան կողմէ, որպէսզի մեր նախնի մեծ արուեստագէտներու ստեղծագործութիւնները սեփականութիւնը դառնան ոչ միայն հայ գանգուածներուն, այլ և օտար գիտնականներու և արուեստագէտներու, և այդպիսով անունը և ներշնչում մատակարարեն նորանոր ըստեղծագործութիւններու: Հայկական մանրանկարչութիւնը կը կազմէ մեր ազգային պարծանքներէն մէկը, և որքան շատ և շուտ տարածուի ան, այնքան աւելի պիտի նպաստէ մեր մէջ ազդող ազգային հպարտութեան օգի մը կերտելու և առով մեզ վեր բռնելու օտար մշակոյթներու կշանող հոսանքներուն դէմ, որոնք անխնայ կը խուժեն ի Սփիւռս աշխարհի ցրուած հայութեան դժբախտ բեկորներուն վրայ:

Ն. ԵՊՍ. ՄՈՒԼԱԿԱՆ